

Avondmaal vieren tijdens de coronacrisis: kan dat en hoe?

Maarten Wisse

21 maart 2020

Deze tekst heeft een rol gespeeld in het totstandkomen van de brief die door het moderamen van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland op de website is geplaatst <https://www.protestantsekerk.nl/nieuws/moderamen-over-vieren-avondmaal-in-corona-tijd/>. De hieronder volgende tekst is langer, geeft meer verantwoording en onderscheidt scherper tussen een viering waarin alleen geestelijk meegevierd wordt en een viering waarin gemeenteleden worden uitgenodigd om zelf brood en wijn klaar te zetten en tijdens de viering te nuttigen. De tekst is daarom denk ik nuttig voor voorgangers en kerkenraden die zich bezinnen op het vieren van de Maaltijd van de Heer in diensten die online worden bijgewoond.

We ontdekken hoe lijfelijk ons geloof eigenlijk is

Ineens zitten we allemaal thuis! Zo min mogelijk contact is het devies. Dat heeft er ook bij kerkelijk Nederland zwaar ingehakt. Als protestanten dachten we nog wel vooral mensen van het Woord te zijn. Toch blijken we bij de gedachte aan een dienst via internet ineens ontzettend veel te missen. We missen het bij elkaar zitten in de kerk, we missen het samen zingen van de liederen, het koffie drinken na de dienst, het gesprek met elkaar en nog zoveel meer. Als het er is, is het allemaal zo gewoon, maar als ineens ontbreekt, voel je ineens waaraan je gehecht bent.

Ondertussen springen de online vieringen als paddestoelen de grond uit. Alle creativiteit wordt aangeboord om de band met elkaar en met God vast te houden en juist in deze tijd te versterken. Zeker nu het er naar uit gaat zien dat deze situatie nog wel een tijd kan gaan duren. We hebben de Stille Week voor de boeg en Pasen. Het lijkt haast ondenkbaar dat op die moment de kerk bijna helemaal leeg zal zijn en we de opstanding van de Heer vieren in onze huizen.

We verlangen naar het vieren van de Maaltijd van de Heer

Juist in die Stille Week, op Witte Donderdag of voor andere gemeenten, op Goede Vrijdag en in de Paasnacht, is het vieren van de Maaltijd van de Heer, voor anderen 'Avondmaal' het hoogtepunt van de vieringen. Meer nog dan op andere momenten in onze protestantse diensten, komt de Heer ons daar heel lichamelijk dichtbij. We worden lichaam van Christus in een heel bijzondere zin. En juist dat lijkt nu vanwege de coronacrisis niet mogelijk. De landelijke kerk heeft in de berichten over de crisis al tot voorzichtigheid gemaand om de Maaltijd van de Heer dan maar in de huiselijke kring te gaan vieren. Het Avondmaal is immers bij uitstek iets van de hele gemeente, iets dat gemarkeerd wordt door de aanwezigheid van ambtsdragers die als door Christus gezonden, Christus, de gemeente maar tegelijkertijd ook de wereldwijde kerk vertegenwoordigen, dat lichaam van Christus als geheel waar het net over ging.

Een heel respectabele traditie is, om op dit punt te stoppen. Dit is een tijd van gemis en we moeten als christenen niet te snel proberen om over dat gemis en die gebrokenheid heen te stappen. Soms moet wellicht ons vasten en onze inkeer zich ook over de Stille Week en Pasen uitstrekken. We moeten niet proberen dat eigene van de concrete tastbare gemeenschap van

de gelovigen met een easy fix te repareren via een online oplossing. Juist met de Maaltijd van de Heer moeten we dat liever niet doen, want die is nu juist bij uitstek een lichamenlijk iets. Die kan nooit door iets virtueel vervangen worden. Het klassieke avondmaalsformulier uit de gereformeerde traditie spreekt met Paulus over het één brood zijn uit vele graankorrels en zo ook uit vele leden één lichaam. Uithouden moeten we dat verlangen als een noodzakelijke correctie op onze consumentistische cultuur.

Dat mag allemaal waar zijn, maar ons verlangen naar het sacrament als de gemeenschap met het lichaam en bloed van de Heer kunnen we ook weer niet helemaal alleen wegzetten als een menselijke behoefte die nu maar even vanwege de omstandigheden niet bevredigd mag worden. Waardevolle kerkelijke regels die we hebben en die bedoeld zijn om de kostbaarheid van het sacrament te beschermen, kunnen niet zomaar ingezet worden om straks wellicht een jaar of twee jaar geen Avondmaal meer te kunnen vieren. Wat bedoeld is om het Avondmaal hoog te waarderen en daarom te beschermen, zou zo een uiting worden van de gedachte dat we inderdaad aan het Woord wel genoeg hebben. Dat kan de bedoeling niet zijn. Bovendien zijn die regels gemaakt voordat het internet bestond.

De huidige omstandigheden vragen om theologie, theologie die Schrift en traditie ernstig genoeg neemt om er ook in deze nieuwe situatie van te leren. Tegelijkertijd moet het theologie zijn die flexibel genoeg is om het bijzondere en gebrekkige van wat ons nu nog ter beschikking staat, te waarderen en er ruimte voor te bieden. Goede theologie is altijd flexibele theologie, omdat het Evangelie altijd onze concrete werkelijkheid ingaat en bij die werkelijkheid past, inclusief alle gebrokenheid die eraan eigen is.

Deze tekst beoogt het volgende: kerkenraden en gelovigen mee te nemen in de belangrijkste overwegingen bij de vorm die de viering van de Maaltijd van de Heer zou kunnen aannemen in combinatie met online vieringen. We gaan er dus vanuit dat er behalve enkele ambtsdragers, een organist, misschien een zanger en enkele mensen die de techniek verzorgen, geen mensen in het kerkgebouw aanwezig zijn.

Geestelijk vieren

Welke tradities zijn er dan voorhanden in de kerkgeschiedenis die ons zouden kunnen helpen om vormen te vinden die bij onze situatie passen? Een eerste vorm van avondmaal vieren die de geschiedenis van het christendom ons aanreikt, is die van het 'kijkend' of liever 'geestelijk' vieren. Die vorm van avondmaal vieren is in zowel de protestantse als de katholieke traditie goeddeels in onbruik geraakt. Nadat in de zestiende eeuw de protestantse traditie het ter communie gaan (oftewel: daadwerkelijk een stukje brood eten en een slokje wijn drinken) weer in het centrum van de Avondmaalsviering was geplaatst, volgden ook de katholieken vanaf de negentiende en twintigste eeuw. Inmiddels gaan katholieken doorgaans vaker ter communie dan protestanten omdat voor hen een kerkdienst zonder communie welhaast niet meer denkbaar is.

Maar dat is niet altijd zo geweest. Eeuwenlang is het Avondmaal heel vaak gevierd zonder dat de 'leken', de 'gewone kerkgangers' zagezegd, het brood aten en de wijn dronken. In de Middeleeuwen bijvoorbeeld was dat heel gewoon. Maar niet alleen toen. Onder katholieken is het ook in de eeuwen daarna nog heel gebruikelijk geweest. Weliswaar waren er uit tegenbewegingen, maar die waren er eerder als uitzondering die de regel bevestigt. Daarnaast kwam er in het protestantisme op een gegeven moment veel Avondmaalsmijding voor. Als kerkgangers bij een Avondmaalsviering niet thuis blijven, maar in de kerk aanwezig zijn terwijl het Avondmaal gevierd wordt, ontstaat daar ook een praktijk van 'geestelijk meevieren', ook al zullen kerkgangers dat misschien zo niet benoemen.

In sommige Middeleeuwse kerkgebouwen kun je die praktijk van het 'kijkend vieren' nog in de indeling van het kerkgebouw terugzien. Soms zijn het koor en het schip van het kerkgebouw van elkaar gescheiden door een muur, een zogenaamd 'doksaal'. De leken bevonden zich in het schip en woonden de dienst wel bij, maar de daadwerkelijke viering van de eucharistie was voorbehouden aan de geestelijken en vond in het koor van de kerk plaats, bij het hoogaltaar. Je zou naar analogie hiervan gekscherend kunnen zeggen dat ons beeldscherm het doksaal is waardoor wij de viering van het Avondmaal meemaken die in het koor door de geestelijken gevierd wordt.

Natuurlijk is de kerk van de Reformatie niet zomaar van die praktijk van het kijkend vieren afgestapt. Als het doel van het Avondmaal is dat we als gemeenschap van gelovigen daadwerkelijk met ons lichaam en onze geest deel aan Christus krijgen, is er meer nodig dan alleen geestelijk vieren. Daarnaast had het Avondmaal in de tijd van de Reformatie eerder het karakter van een offer aan God gekregen dan het karakter van een maaltijd waarin wij gevoed worden met het lichaam en bloed van de Heer. Al die bezorgdheden waren terecht. Dat laat onverlet dat kijkend vieren een manier is om op een geestelijke manier ons de tekenen van brood en wijn, het verbroken worden van Christus' lichaam en het vergoten worden van zijn bloed, te binnen te brengen.

De geestelijke manier van Avondmaal vieren heeft in de kerkgeschiedenis geleid tot prachtige uitingen van geestelijk leven. Een mooi voorbeeld van spiritualiteit die aan die manier van vieren ontspringt, is het bekende Middeleeuwse lied 'Jesu dulce memoria' dat in het Nieuwe Liedboek van 2013 is opgenomen als nummer 373 'O Jezus, uw gedachtenis' en daarmee als tweede Avondmaalslied. Als je de tekst van dat lied goed op je laat inwerken, zul je zien dat het inderdaad over Avondmaal gaat, maar dat het nog maar de vraag is waar dat Avondmaal zich afspeelt. Het speelt zich evenzeer in je hart af als in de materiële werkelijkheid!

Past dat dan niet heel goed bij de vorm die we door de omstandigheden van de coronacrisis waarin we ons nu bevinden? Het is niet de ideale of volmaakte vorm van Avondmaal vieren, maar waarom zou je alle gebrekkige vormen af moeten schrijven omdat het niet de volmaakte manieren zijn? Als de kerk van alle eeuwen het honderden jaren bijna alleen met deze vorm af heeft gekund, zouden wij dat dan niet kunnen?

De vorm van kijkend vieren heeft nog een paar 'voordelen'. Door de kijkende vorm van Avondmaal vieren een plek te geven in een online viering, krijgt het Avondmaal een plek in de dienst, maar tegelijkertijd worden de 'regels' waaraan we in de Protestantse Kerk gewend zijn en die niet alleen maar opgelegde regels zijn, maar ook structuren die in de harten en hoofden van veel gelovigen een plek hebben gekregen, op geen enkele manier overtreden. De viering van het Avondmaal vindt plaats in een ambtelijke en kerkelijke context. Weliswaar is de vierende gemeente die in het kerkgebouw zelf de viering bijwoont, erg klein geworden, maar er bestaan nu eenmaal geen regels over het aantal mensen dat bij een Avondmaalsviering aanwezig hoort te zijn.

Daarnaast is er ook nog een oecumenisch aspect aan deze manier van vieren. Voor protestanten zijn de zogenaamde 'elementen' van brood en wijn in de viering van het Avondmaal doorgaans niet zo heel belangrijk. Het brood wordt soms na de viering gewoon weggegooid. Voor katholieke gelovigen ligt dat heel anders. Voor hen is de werkelijke aanwezigheid van Christus in het avondmaal heel sterk met de elementen verbonden. Brood en wijn zijn niet 'zomaar symbolen', maar worden onder aanroeping van de Heilige Geest werkelijk tot lichaam en bloed van Christus. Het kijkend vieren van het Avondmaal kan protestanten helpen om de waarde van de elementen en de handelingen van het uitspreken van de instellingswoorden en de aanroeping van de Heilige Geest een belangrijkere plaats te

geven in hun beleving van het Avondmaal en zo te groeien in de gemeenschap met katholieke christenen.

Een stap verder in het verlengde van de Avondmaalsviering met zieken

Er is nog een tweede traditie die voor onze vraagstelling van belang is. Al sinds de eerste eeuwen van het christendom bestaat er een traditie die voor de vragen waar we nu voor staan, relevant is. Alle eeuwen christendom door zijn er mensen geweest die om allerlei redenen de viering van de gemeente niet konden bijwonen en daardoor verstoken zouden raken van de deelname aan de Maaltijd van de Heer. Ook in eerdere eeuwen had men daar al een oplossing voor. Na de viering ging de priester al dan niet vergezeld van een andere ambtsdrager naar deze mensen in hun huizen en reikte hen daar brood en wijn uit. Dat gebeurt in veel kerkelijke gemeenten nog steeds.

Precies wat wij nu ook ervaren, toch? Het enige verschil is dat er nu nogal veel mensen zijn die niet naar de kerk kunnen komen! Bovendien is het niet aan te raden dat de dominee samen met een andere ambtsdrager alle huizen langsgaat om brood en wijn met de gelovigen te delen. Dus ja, wat schieten we daarmee op?

Maar stel dat we nu het bestaande model eens iets zouden oprekken en we zouden degenen die de Avondmaalsviering via een computerscherm meemaken uitnodigen om zelf een stukje brood en een slokje wijn neer te zetten en die op te eten als de ambtsdragers in de kerk dat ook doen?

Theologie leeft dan dit soort 'stel nu eens dat we...' voorstellen. Een concreet probleem doet zich voor en iemand doet een creatief voorstel voor een oplossing. Vaak wordt het ook wel door iemand uitgevoerd. Zo ook hier. Ik heb begrepen dat in sommige protestantse gemeenten al brood en wijn voorafgaand aan de dienst worden uitgereikt aan mensen die niet naar de kerk kunnen komen zodat zij zelf het Avondmaal mee kunnen vieren gelijktijdig met de dienst in de kerk, verbonden met de gemeente via de kerkradio. In feite gebeurt het dus al.

Wat uit het eeuwenoude voorbeeld duidelijk wordt, is dat er toen maar ook nu geen sprake is van 'zomaar' buiten de samenkomst van de gemeente om Avondmaal vieren. Er is nog steeds sprake van de bediening van het Avondmaal door een dienaar van Woord en Sacrament. Ook is er bij het meevieren thuis een heel duidelijke band met de eigen geloofsgemeenschap. Die wordt weliswaar niet gemarkeerd door de aanwezigheid van een ambtsdrager in de ruimte waarin de gelovige thuis meeviërt, maar de band is er via de kerkradio of, zoals we in de coronacrisis steeds meer zien: een online verbinding. Die voegt toe dat er behalve geluid ook beeld aanwezig is en de kijkende viering dus al mogelijk is op een manier die vroeger niet mogelijk was.

Toch kan ik me heel goed voorstellen dat er gelovigen zijn die het niet zomaar aan zouden durven. Theologie is dan ook niet zomaar een verzameling van moeilijk doen over wat makkelijk kan, maar eerder het zorgvuldig wegen van alle factoren die in het spel zijn en die ook door gelovigen, hoewel soms niet zo heel helder op noemer gebracht, wel degelijk gevoeld worden.

Zoals aan het begin van deze tekst al aangeduid, zijn er bij dit voorstel vooral twee bezorgdheden in het spel. De ene bezorgdheid gaat over de band met de grotere geloofsgemeenschap. Die is in dit geval weliswaar niet optimaal, maar wel duidelijk aanwezig. De andere bezorgdheid heeft weer te maken met de elementen van brood en wijn. Ik zie rooms-katholieke geloofsgemeenschappen deze vorm van online avondmaal vieren nog niet zo snel praktiseren. Daar leeft immers heel sterk de overtuiging dat het deze hostie is die onder aanroeping van de Heilige Geest en door het uitspreken van de instellingswoorden tot

lichaam en bloed van Christus wordt. Dat geldt daarom niet zomaar voor een ander stukje brood of ouwel die door iemand thuis wordt klaargezet en tegelijkertijd opgegeten. Denk ook weer even aan dat één brood dat uit vele graankorrels wordt gebakken en het ene lichaam van Christus dat uit vele leden bestaat. Wat dus bij de traditie van kijkend vieren oecumenische winst opleverde, levert hier oecumenische bezorgdheid op bij katholieke broeders en zusters.

Interessant is wel dat je het punt van de kostbaarheid en de waarde van de elementen op twee manieren kunt maken. De katholieke lijn die het unieke van deze stukjes brood en deze wijn op de specifieke plaats in het heiligdom benadrukt, heeft geestelijk vieren tot gevolg. Op een andere manier, zou je kunnen zeggen, heeft het eerder protestantse voorstel om gelijktijdig thuis eigen stukjes brood en wijn te nuttigen toch ook te maken met een hoge waardering voor de elementen van brood en wijn. Die kun je niet zomaar weglaten en kijkend vieren, want het gaat nu juist om het *lichamelijk* eten en drinken. Allebei de tradities hechten dus veel waarde aan de elementen, maar niet allebei op dezelfde manier.

Wat maakt de elementen van brood en wijn nu tot lichaam en bloed van Christus? Er is in de oecumenische traditie een groeiende overeenstemming over dat dat eerst en vooral de aanroeping van de Geest is. De Geest maakt voor ons *deze* tekenen tot lichaam en bloed van Christus. Verschillende tradities verschillen er dan in hoe je die werkelijkheid van Gods aanwezigheid in en bij die tekenen moet duiden.

Als dat zo is, zou je kunnen zeggen dat iemand die via internet bij een dienst van de eigen geloofsgemeenschap betrokken is en zo meebidt met het gebed om de Geest over de gaven van brood en wijn, ook deelt in dat gebed om de Geest en zo dus ook de gaven van brood en wijn die door iemand zelf worden klaargezet en genuttigd, delen in de gave van de Geest die deze tekenen voor ons maakt tot lichaam en bloed van de Heer.

En wat moet je nu kiezen?

Toe maar! Voor de één een heleboel stappen te ver, maar voor de ander iets heel moois. Iets heel heiligs misschien wel. Dat je zomaar zelf die stukjes brood en dat beetje wijn (of sap) mag klaarzetten en opeten en zo het Avondmaal via internet met de gemeente mag meevieren. Maar wel heel mooi! Heel mooi om zo op een nog weer heel nieuwe manier samen tot lichaam van Christus te worden, ook al zijn we allemaal in onze eigen huizen. Onze huizen worden zo als het ware tempels van de Heer zelf, waar de Heer in de tekenen van brood en wijn werkelijk aanwezig is.

Vroeger waren we gewend dat theologen ons vertelden wat we moesten geloven en moesten doen. Misschien zijn sommigen dat eigenlijk nog steeds wel gewend. Dus welnu, er zijn drie mogelijkheden besproken, welke moeten we nu kiezen? Uitstellen, geestelijk meevieren voor gemeenteleden, of ook met eigen brood en wijn meevieren (er even van uitgaand dat brood en wijn van tevoren uitdelen teveel mobiliteit veroorzaakt).

Moeten we eigenlijk kiezen? Door de lezers mee te nemen in de theologische afwegingen die bij de twee beschreven mogelijkheden horen, heb ik ze al meegenomen in een extra stap die bij het geestelijk vieren kan worden toegevoegd. Daarmee kunnen ze in feite zelf de afweging maken. De enige vragen die voor predikanten en kerkenraden dan nog resten zijn:

1. Willen wij geestelijk meevieren mogelijk maken door in de Stille Week of ook daarbuiten Avondmaal te vieren in een online viering?
2. Willen we gemeenteleden actief uitnodigen om met hun eigen brood en wijn aan het Avondmaal in de online viering deel te nemen, of laten we dat open, of raden we het zelfs af?

Het zal duidelijk zijn dat ik met name de tweede mogelijkheid van het meevieren thuis door zelf brood en wijn klaar te zetten en te nuttigen als teken van het lichaam en bloed van Christus, nauw heb verbonden met de gemeenschap van de gelovigen in een concrete gemeenschap. Dat heeft te maken met een bezorgdheid die nog niet ter sprake geweest is: de heiligheid van de Tafel van de Heer in de zin van de heiligheid van de gelovigen. Ook dat is een bezorgdheid die al zo oud is als het christendom. In een concrete gemeenschap van gelovigen heb je niet alleen een band met elkaar, maar wordt je ook geroepen om toe te zien op elkaars levenswandel en elkaar in liefde te vermanen, mocht iemand zich misdragen. Daarom zou ik dat zelf actief meevieren niet aanbevelen voor vieringen die niet ingebed zijn in een bestaande geloofsgemeenschap.

Ten slotte lijkt het mij aan te raden om, als één van de hier beschreven mogelijkheden daadwerkelijk in een online viering van een bestaande geloofsgemeenschap wordt gebruikt, de gemeente hierin mee te nemen en uit te leggen waarom deze vorm is gekozen. Welke vorm je ook kiest, de omgang met het Avondmaal in deze moeilijke tijd vraagt pastoraat en catechese, om de gemeente mee te nemen in het waarom van gemaakte keuzes en in het omgaan met de nieuwe mogelijkheden die wellicht worden geboden. Want met het bieden van nieuwe mogelijkheden gaat vaak niet alleen vreugde bij de één, maar ook pijn bij de ander gepaard. Juist de viering van de Maaltijd van de Heer is iets heel kostbaars in het leven van gelovigen en daarom leven daar omheen ook heel veel gevoeligheden. Het zou jammer zijn als we in deze moeilijke tijd met elkaar in een verhit debat terechtkomen over iets dat bedoeld is om onze band met God en met elkaar te versterken.